

Dorota Heck

Uniwersytet Wrocławski

Wśród (po)nowoczesnych konceptualizacji chaosu

Zajmując się w tym tekście nowoczesnymi i/lub ponowoczesnymi konceptualizacjami chaosu, zamierzam jedynie wskazywać na ich funkcjonowanie w dyskursie humanistycznym ostatnich kilkudziesięciu lat, od czasów Musiła do dziś. Analiza poszczególnych konstrukcji pojęciowych, ich klasyfikacja i synteza pozostają zadaniem na przyszłość.

Idea powtarzającej się symetrii, iteracji zdarzeń i obrazów przez humanistę-zwolennika powoływania się na teorię chaosu skojarzona została z Nietzscheańską ideą wiecznego powrotu¹. Argumentem (niekoniecznie przekonującym, wszak „chaos” w języku filozofii nie jest „chaosem” w języku matematyki, a chaologia powstała po dziełach Nietzschego) na korzyść owego skojarzenia jest interpretacja jego myśli, przedłożona przez Heideggera: „Tylko wtedy, gdy byt w całości jest chaosem, zachowana pozostaje dlań jako woli mocy stała możliwość «organicznego» przybierania postaci ograniczonych form panowania o względnym trwaniu. «Chaos» nie oznacza jednak ślepo bezładnego zamętu, lecz domagającą się porządku mocy, wytyczającą granice mocy, stale poszukującą rozstrzygnięcia w walce o te granice różnorodność bytu w całości”². Dalszy tok asocjacji z chaosem, który zamętem zgoła nie jest, prowadzi do Nietzscheańskiego pojęcia wiecznego powrotu: „To, że ów chaos ma być w całości wiecznym powrotem tego samego, budzi wyjątkowo dziwną i przerażającą myśl, jeśli osiąga się i poważnie traktuje wgląd w to, że przemysłenie tej myśli musi być istotowym sposobem wypracowania projektu metafizycznego”³, jak pisze Heidegger.

¹ B. Ward, *The chaos of history. Notes towards a postmodernist historiography*, „Limina” 1996, vol. 2, s. 4.

² M. Heidegger, *Nietzsche*, przeł. A. Gniazdowski, P. Graczyk, W. Rymkiewicz, M. Werner, C. Wodziński, naukowo oprac. C. Wodziński, t. 2, Warszawa 1999, s. 280.

³ *Ibidem*. Por. A. Bielik-Robson, *Duch powierzchni*, Kraków 2004, s. 392.

Daleko idące filozoficzne implikacje przytoczonego rozumowania Heideggera nie wystarczają, aby metafizykę jako taką ocalić przed późniejszymi, postmodernistycznymi działaniami likwidatorskimi⁴. Nie tylko dekonstrukcjonistyczne (Hayles), lecz także feministyczne inspiracje⁵ poszerzają *spectrum* chaologii stosowanej w konwencji ponowoczesnego dyskursu humanistycznego. Można sobie wyobrazić badanie przebiegu procesu historycznoliterackiego z wykorzystaniem modelu systemu w stanie dalekim od równowagi. W krytyce literackiej w tekście przystępnej, operującej potocznym rozumieniem „chaosu” pracy nawiązywano do terminu „teoria chaosu”⁶. Zwolennik teorisystemowego konstruktywizmu prawem dygresji uwzględnił w prezentacji swojej koncepcji teorii komunikacji metaforycznie pojęte „komunikację” i „postrzeganie” w strukturach dysypatywnych⁷. Inny z kolei badacz, Brian Ward w 1998 r. obronił na Uniwersytecie Zachodniej Australii pracę doktorską na temat *The Literary Appropriation of Chaos Theory*. Biogram Warda świadczy o niezmiernie dynamicznych i zróżnicowanych zainteresowaniach, które obejmują literaturę popularną, rajdy motocyklowe, wyścigi formuły 1 (autor ten opublikował nawet artykuł na temat fenomenu, który można by omyłkowo uznać jedynie za hobby literaturoznawcy: *The Ultimate Grand Prix Car*).

Jak zasada antropiczna wskazuje na zależność wyniku obserwacji od obecności obserwatora, tak przeświadczenie o rewolucyjnym znaczeniu „wrażliwej zależności na warunki początkowe” zdaje się wzrastać wprost proporcjonalnie do kwadratu odległości od laboratoriów. Nazwać by to zjawisko można zasadą antyhumanistyczną. Nieobecni w badaniach empirycznych humaniści rekompensują tę nieobecność wzmoczoną wiarą w wyższą wartość tego, co nie czynią, nad tym, z czym mieli do czynienia na co dzień. Wierzą w wyższość „laboratorium” nad „biblioteką”. Problematyka rozbieżności między humanistycznym i przyrodoznawczym oglądem świata szczególnie niepokoiła już intelektualistów pierwszej połowy XX w. Pisał o tym rozdzwiewku Robert Musil w powieści *Człowiek bez właściwości*⁸, a u nas Jerzy Stempowski w eseju *O współczesnej formacji*

⁴ “The two cultures ideology is refuted by theorists who adopt an interdisciplinary methodology. Jean-François Lyotard, Jean Baudrillard, N. Katherine Hayles and David S. Porush are among those who believe that a distinction between the «two cultures» cannot be maintained in the intertextual environment of postmodern culture” (B. Ward, *op. cit.*, s. 1; Ward wiąże debatę humanistów wokół chaologii z wpływem kultury postmodernistycznej).

⁵ Zob. J. Gockley, *Drowning the Ceremony of Innocence: Chaos Theory and Walker Percy's "The Second Coming"*, Eastern University, Department of English, Archives 1999, http://www.eastern.edu/academic/trad_undg/sas/depts/english/archives.html, dostęp: 18 grudnia 2005.

⁶ Np. B. Zeler, *Poezja i teoria chaosu. Dwa diabły służyły: Chaos i porządek*, [w:] idem, *Poezja i... Studia, szkice, interpretacje*, Katowice 1998.

⁷ Zob. M. Fleischer, *Teoria kultury i komunikacji. Systemowe i ewolucyjne podstawy*, Wrocław 2002, s. 214. O miejscu teorisystemowego konstruktywizmu na tle orientacji poststrukturalistycznych zob.: L. Doležel, *Poststructuralism: A view from Charles Bridge*, „Poetics Today” 2000, nr 4.

⁸ R. Musil, *Człowiek bez właściwości*, przeł. K. Radziwiłł, K. Truchanowski, J. Zeltzer, t. I, Warszawa 2002, s. 352–353.

humanistycznej⁹. Obecnie zamiast rozbratu między „biblioteką” a „laboratorium” mamy obawy przed zanikiem formacji humanistycznej. Pragmatyczne i użyteczne traktowanie wiedzy sprzyja nieudolnemu naśladowaniu przez humanistów wzorców z nauk technicznych lub przyrodniczych.

Zdarza się, że humanista z zaufaniem powołuje się na popularnonaukowe opracowanie, które budzi zastrzeżenia przedstawicieli nauk ścisłych¹⁰. Niekiedy samopodobieństwo fraktali wykorzystywane bywa jako uzasadnienie chaologicznego podejścia do analizy poezji¹¹. Trudno byłoby się pogodzić z analogiami, jakie niekiedy snują zafascynowani chaologią humaniści, którzy zapominają, że mechaniczne rozumienie fizyki okazało się niewystarczające, zanim powstała teoria chaosu deterministycznego. Relacje między tym, co probabilistyczne, a tym, co chaotyczne powodują nieporozumienia, które wyjaśniać starają się ogółowi wykształconych czytelników, a nie specjalistom, matematycy¹². Na nieporozumienia zwracają też uwagę uczestnicy internetowych dyskusji. Nikła znajomość wewnętrznego zróżnicowania nieznanymi dyscyplin wiedzy, niedostateczne udokumentowanie stanu badań, dowolne manipulowanie cytatami czerpanymi z dzieł wielkich uczonych – oto typowy repertuar krytycznych uwag pod adresem badań interdyscyplinarnych¹³. Bardzo krytycznie ocenił powoływanie się historyków na teorię chaosu metodolog nauk historycznych Jerzy Topolski¹⁴.

W międzynarodowych debatach pojawiał się protest przeciw nadużywaniu przez humanistów terminologii zapożyczonej z przyrodoznawstwa. Szczególnie spektakularny był gest Alana Sokala. Fizyk ten sprowokował pomyłkę redakcji pisma „Social Text”, po czym wraz z Jeanem Bricmontem ogłosił książkę *Intellectual Impostures*. Autorzy przedstawili w niej negatywne stanowisko wobec

⁹ J. Stempowski, *O współczesnej formacji humanistycznej*, [w:] *Kosmopolityzm i sarmatyzm. Antologia powojennego esaju polskiego*, wybór i oprac. D. Heck, Wrocław 2003, s. 46–54.

¹⁰ B. Ward, *The chaos of history. Notes towards a postmodernist historiography*, „Limina” 1996, vol. 2. J. Cohen, I. Stewart, *Załamane chaosu. Odkrywanie prostoty w złożonym świecie*, przeł. M. Tempczyk, Warszawa 2005, s. 429. Kiedy Ward przedstawia dwa różne, a jednak częściowo się pokrywające sposoby rozumienia pojęcia „chaos”, dostarcza argumentu, by dopuszczać wielogłos w dyskusji humanistów-chaologów („There are two distinct yet overlapping definitions of chaos. The first definition is known as the «Butterfly Effect», which suggests that small or seemingly insignificant causes can lead to large and dramatic effects. [...] The second definition characterises chaos as unpredictability or indeterminism”, B. Ward, *op. cit.*, s. 3).

¹¹ *Poetry Analysis: Chaos Approaches*, www.poetrymagic.co.uk, dostęp 13 stycznia 2004.

¹² A. Sokal, J. Bricmont, *Modne bzdury. O nadużywaniu pojęć z zakresu nauk ścisłych przez poststrukturalistycznych intelektualistów*, przeł. P. Amsterdamski, Warszawa [2004].

¹³ M. Krause, *Interdisciplinarity*, „Discussion Topic” 10 June 2001, s. 1–2. Na zakończenie pada znamienne pytanie retoryczne: „Has anyone figured out what the authors mean here by ‘scientific’?”.

¹⁴ J. Topolski, *Rzeczywistość jako chaos. Czy nowy mit fundamentalny sterujący narracją historyczną?*, [w:] idem, *Jak się pisze i rozumie historię. Tajemnice narracji historycznej*, Warszawa 1996, s. 251 n.

posługiwania się przez Lyotarda terminem „teoria chaosu”¹⁵. W publicystyce dotyczącej spraw nauki spotykamy się z opinią, że teoria chaosu jest przebrzmiała, a była popularna w stopniu nieuzasadnionym, np.: „Często działa [...] niezrozumiałe sprzężenie zwrotne napędzające egzotyczne, skądinąd, tematy. W dziedzinach nauki, które reprezentuję, przypominam sobie z okresu moich studiów fascynację mediów tzw. teorią katastrof, a z czasów późniejszych – teorią chaosu. Obie teorie są faktycznie piękne i ciekawe, jednak zainteresowanie mediów właśnie nimi wydaje mi się dość przypadkowe i nieuzasadnione wagą podejmowanych i, co ważniejsze, rozwiązywalnych za ich pomocą problemów”¹⁶. Kolejnym czynnikiem, który prowokuje polemiki, jest ewentualność nieporozumień spowodowanych użyciem wyrażenia „efekt motyla” w znaczeniu co najwyżej bardzo odległym dającym się skojarzyć ze znaczeniem nadanym mu przez twórcę tego terminu¹⁷.

Wśród wątpliwości, które nasuwają się podczas lektury wystąpień postmodernistycznych humanistów-chaologów, pojawia się myśl o monizmie biologicznym. Kryje się on za tezą o końcu metafizyki, zmierzchu dwóch kultur (humanistycznej i technicznej) i triumfie interdyscyplinarnej jedności wiedzy. Unifikacja pojęć nie wydaje się jednak głęboka, zakrawa bowiem raczej na pozorne budowanie porozumienia ponad dyscyplinami nauki, na zainscenizowaną zaledwie zgodę bez dialogu; toteż trudno odmówić racji obrońcy humanistyki, autorowi *Tez o nieodzowności nauk humanistycznych*, Odo Marquardowi¹⁸.

¹⁵ A. Sokal, J. Bricmont, *Intellectual Impostures. Postmodern Philosophers' Abuse of Science*, London 1998, s. 125–128. W 2004 t. ukazał się przekład na język polski amerykańskiej edycji ich książki zatytułowany *Modne bzdury. O nadużyciach nauki popełnianych przez postmodernistycznych intelektualistów*, Warszawa. Nad *Intellectual Impostures* toczyła się ożywiona debata (zob. np. J. Sturrock, *Le pauvre Sokal*, „London Review of Books” 16 July 1998).

¹⁶ M. Kuś, *Pulapki popularyzacji*, „Forum Akademickie” 2004, nr 1, s. 53.

¹⁷ Zob. np. J. Bolewski SJ, *Efekt motyla. Myśli z ostatniego czasu*, [w:] idem, *Sztuka u Boga. Duchowość obecna w twórczości*, Warszawa [2003], s. 101 n. Z jednej strony należy przestrzegać przed nieporozumieniami, z drugiej wszakże nie każda dziedzina i nie każde zagadnienie nadaje się do opisu w ściśle zdefiniowanych kategoriach; bowiem jak słusznie wskazuje metodolog: „W praktyce, aksjomatyzując jakąś teorię, często nie dba się ani o dokładne określenie języka tej teorii, ani o dokładne określenie jej podstaw matematyczno-logicznych. Co więcej postępowanie takie wcale nie musi być kwalifikowane jako naganne. Jeśli między specjalistami istnieje daleko posunięta zgoda co do tego, jakiego rodzaju hipotezy należy uważać na hipotezy wypowiedziane w obrębie języka teorii, jak też istnieje daleko posunięta zgoda co do tego, jakimi środkami formalnymi należy posilkować się, dowodząc twierdzeń w obrębie danej teorii, troska o absolutną ścisłość może być przejawem zbędnej i nieopłacalnej pedanterii” (R. Wójcicki, *Wykłady z metodologii nauk*, Warszawa 1982 s. 211–212).

¹⁸ O. Marquard, *Szczęście w nieszczęściu. Rozważania filozoficzne*, przeł. K. Krzemieniowa, Warszawa 2001 (*Tezy o nieodzowności nauk humanistycznych*, s. 108–109); por. idem, *O nieodzowności nauk humanistycznych*, [w:] idem, *Apologia przypadkowości. Studia filozoficzne*, przeł. K. Krzemieniowa, Warszawa 1994. Zob. A. Zeidler-Janiszewska, *O pożytkach z filozoficznego kaskaderstwa. Szkic do portretu Odo Marquarda*, [w:] O. Marquard, *Rozstanie z filozofią pierwszych zasad. Studia filozoficzne*, przeł. K. Krzemieniowa, Warszawa 1994, s. XII. Dziękuję najserdeczniej Pani Dobrawie Lisak za wskazanie mi roli Marquarda we współczesnej apologii humanistyki.

Czy paralele między poezją a zjawiskami przyrodniczymi są falsyfikowalne? Popperowskie kryterium ewaluacji teorii naukowych Kuhn i Polanyi zakwestionowali, niemniej pozostaje w mocy pytanie o wartość badawczą epistemologii bez prawdy. Według ponowoczesnych humanistów, z założenia aprobujących paradoksy oraz powierzchowne i prowizoryczne rozwiązania, niefalsyfikowalność nie dyskwalifikuje teorii. Po-ponowocześni (Riebling, Argyros, Harris) oczekują już od nauki formułowania prawdziwych odpowiedzi, a niepoprzestawania na interesujących pytaniach.

Autodestrukcyjnemu dyskursowi ponowoczesności¹⁹ autorzy po-ponowocześni przeciwstawiają chaos deterministyczny pojmowany jako ograniczenie bezładu. O chaosie deterministycznym wiadomo, że podlega wewnętrznemu porządkowi, obserwator nie wie natomiast, w jakiej fazie uporządkowania system „chaotyczny” znajduje się w danym momencie. Jest to przesłanka nadziei na rzeczywistość, w której panuje satysfakcjonujący ład: nie opresywny, nie totalny, lecz pozostawiający swobodę sensownego działania. Niemożność określenia, w jakiej fazie system się znajduje, pozostawia pewną dozę wspańałości aktantom. Nie mają przecież gwarancji, że doświadczą pożądanego rezultatu swoich czynów, a jednak uzyskują podstawy, aby ufać, iż czyny te nie są bezsensowne. W po-ponowoczesnej koncepcji Barbary Riebling zastosowania teorii chaosu do refleksji humanistycznej, do namysłu nad procesami społecznymi taka właśnie nadzieja okazuje się kluczowa. Odpowiedzią na „nowoczesne”, egzystencjalistyczne poczucie absurdu istnienia i na ponowoczesną błahość, jałowość ludyczność, nudę²⁰ jest u Riebling wzorzec postawy dysydenta, Vaclava Havla; przy czym autorka ta nie ogranicza się do realiów ostatnich dziesięcioleci, lecz analizuje teksty i zjawiska społeczne zarówno współczesne, jak i historyczne. Praca Riebling była cytowana, nie przemilczano jej, przeciwnie – zestawiano z szerszymi poszukiwaniami alternatywy wobec dekonstrukcjonizmu²¹. Kiedy zadaje się pytanie „Co po poststrukturalizmie?”, sięga się po pracę zbiorową pod tytułem *After Poststructuralism*, opatrzoną wstępem literaturoznawcy z Berke-

W pracy nad niniejszym tekstem wyjątkowo dużo zawdzięczam dialogowi z uczestnikami zorganizowanej z inicjatywy dra Kordiana Bakuli konferencji „Efekt motyla” oraz jej życzliwymi obserwatorami, którzy nawet gdy nie mogli przybyć, służyli radą i pomocą.

¹⁹ S. Morawski, *Niewdzięczne rysowanie mapy. O postmodernie(izmie) i kryzysie kultury*, Toruń 1999, s. 170–176 („[...] chaosmos uważa on [Deleuze] za coś, z czym trzeba pogodzić się, jeśli chce się sprawiedliwie filozofować. Natomiast w roku 1991 pojęcia mają chaosmos opanować, filozofowanie znaczy więc tyle, co opór przeciw niemu. Czy więc jedno, czy drugie? A może oba zarazem, skoro oporowi towarzyszy wstyd (podwójny), gdyż chce się wziąć chaos w ryzy i zarazem niepodobna to zadanie zrealizować”).

²⁰ Zob. A. Bielik-Robson, *Inna nowoczesność. Pytania o współczesną formułę duchowości*, Kraków 2000, s. 63–64 (podrozdział pt. *Uniwersum nudy*).

²¹ A. Karcz, *Kryzys badań literackich a po-poststrukturalistyczne propozycje*, „Teksty Drugie” 2001, nr 2; B. Ward, *op. cit.*, s. ...[przypis 2]. Badacz ten zestawiał *Remodelling Truth...* z: A.J. Argyros, *A Blessed Rage for Order: Deconstruction, Evaluation and Chaos*, Ann Arbor 1991.

ley, Fredericka Crewsa²². Jeden z zebranych w niej tekstów szczególnie zachęcał *Mitteleuropejczyków* do lektury szlachetnie brzmiącym mottem z Vaclava Havla o tym, że powinnością intelektualisty jest niepokój moralny. To artykuł Barbary Riebling z Toledo w Stanach Zjednoczonych. Reprezentuje ona wśród współczesnych badaczy aplikujących teorię chaosu grupę, która jest przeciwna kontynuacjom zarówno inspiracji derridiańskich, jak i foucaultowskich, podczas gdy grupę (do której należy Hayles²³) stanowią zwolennicy poglądu o żywotności koncepcji dekonstrukcjonistycznych²⁴.

Riebling polemizowała z dominującym w latach osiemdziesiątych w amerykańskim literaturoznawstwie traktowaniem pojęcia prawdy. Amerykańska badaczka przeciwstawiała praktyczną wiedzę o zakłamaniu w systemie społecznym, jaką dysponował środkowoeuropejski dysydemt-intelektualista, koncepcjom zachodnich teoretyków²⁵.

²² Zob. A. Karcz, *op. cit.*, *passim*. Przegląd głosów w anglosaskich dyskusjach z poststrukturalizmem zob. D. Heck, *Poza poststrukturalizm oraz Ponowoczesność stara jak modernizm* [w:] eadem, *W stronę morfologii kultury. Z paradoksów dyskusji o perspektywach literaturoznawstwa wobec tzw. końca teorii literatury*, Wrocław 2001. W ostatnich latach Frederick Crews zwrócił uwagę szerszego kręgu odbiorców – rekomendowano bowiem rzecz w „Sunday Telegraph” – żartobliwą formą polemiki z poststrukturalistycznymi tendencjami w interpretacji tekstów literackich – zbiorem parodystycznych interpretacji *Kubusia Puchatka* (F. Crews, *Postmodern Pooh*, London 2003, wyd. I – 2001; dziękuję Panu Jakubowi Pigoniowi za udostępnienie tej książki).

²³ Z prac Hayles tekst poświęcony prozie Lema opublikowano w przekładzie na język polski (N.K. Hayles, *Chaos jako dialektyka: Stanisław Lem i przestrzeń pisania*, „Teksty Drugie” 1992, nr 3). Dobitnie wypowiedział tezę o paralelizmie między: adaptowaną przez humanistykę teorią chaosu i literaturą postmodernistyczną, Dieter Wrobel (*Postmodernes Chaos – Chaotische Postmoderne. Eine Studie zu Analogien zwischen Chaostheorie und deutschsprachiger Prosa der Postmoderne*, Bielefeld 1997; dziękuję Pani Marii Tarnogórskiej za zwrócenie uwagi na tę książkę przed konferencją).

²⁴ Przez analogię do dwóch grup (dekonstrukcjonistycznej i neoarystotelesowskiej) wśród przedstawicieli etyzmu w badaniach literackich (R. Eaglestone, *One and the same? Ethics, aesthetics, and truth*, „Poetics Today” 2004, nr 4, s. 595) proponuję wyróżnić dwa odłamy wśród badaczy nawiązujących do teorii chaosu. Ogólnie biorąc, trzeba przyznać, że teoria chaosu dotąd raczej nie wniosła wiele do warsztatu literaturoznawczego (zob. C. Matheson, E. Kirchhoff, *Chaos and literature*, „Philosophy and Literature” 1997, nr 1, s. 43). Aktualny stan międzynarodowej debaty wokół teorii literatury polski czytelnik znajdzie w artykule Dariusza Skórczewskiego *Dokąd zmierza humanistyka? O sytuacji wewnątrz i wokół dyskursu humanistycznego (i teoretycznoliterackiego) na Zachodzie, postkolonializmie i... etyce*, „Teksty Drugie” 2004, nr 6.

²⁵ „Monologowy system społeczny jest słaby, gdy monolog jest kłamstwem, a dla Havla i innych dysydenckich filozofów politycznych, wszystkie państwowe monologi są nieodmiennie kłamliwe. Znaczy to, że Havel upatruje słabość w tym, w czym Foucault i Althusser widzieli [...] siłę. [...] Havel zgodziłby się z poststrukturalistycznymi teoretykami, że nowoczesne państwa (włączając zachodnie kraje kapitalistyczne) czynią prawdę i jednostkę przedmiotami władzy. Jednakże, dodałby, iż państwa bloku sowieckiego posunęły się tak daleko w podporządkowywaniu sobie obywateli, że stały się bardzo podatne na destabilizację. Zamiast nabywać pełną kontrolę, co było ich celem, nieumyślnie przeniosły władzę na jednostki, umożliwiając im odrzucenie totalitarnego systemu prawdy kreowanej przez jedno słowo. W tych reżimach akty mówienia prawdy nie były rodzajem

Autorka krytycznie przedstawiała dominujący, jak się zdaje, w postmodernistycznym dyskursie pogląd na kwestię relacji między pojęciami prawdy i władzy²⁶ oraz – przeciwstawiając się nowemu historycyzmowi – przekonywała czytelnika, by nie uważał prawdy za konstrukt, będący wynikiem dyskursu władzy²⁷.

Moim zdaniem, z analiz nowoczesnych i ponowoczesnych niesatysfakcjonujących propozycji teoretycznych wynika, że dopiero po-poststrukturalistyczne (tj. Barbary Riebling) zastosowanie teorii chaosu zasługuje na uwagę, ponieważ godzi nowatorstwo z poszanowaniem tradycji filozoficznej. Aczkolwiek cel pracy Riebling uznaję za uzasadniony, konieczność stosowania chaologii w literaturoznawstwie uważam, podobnie jak ona, za dyskusyjną²⁸.

działalności wywrotowej, która po prostu podtrzymywałaby *status quo*, ani chwilowym wybuchem energii [...] Szły od dołu i uwalniały stłamszone frustracje. Zdaniem Havla, mogą być one katalizatorami rzeczywistej zmiany” (B. Riebling, *Remodelling Truth, Power, and Society: Implications of Chaos Theory, Nonequilibrium Dynamics, and Systems Science for the Study of Politics and Literature*, [w:] *After Poststructuralism: Interdisciplinarity and Literary Theory*, ed. by N. Easterlin, B. Riebling, foreword by F. Crews, Evanston, Illinois 1993, s. 186–187).

²⁶ „W ostatnich latach koncepcje Michela Foucaulta zdominowały teorie władzy w badaniach literackich, szczególnie nad renesansem, w których jego polityczne modele stosowane są głównie przez nowych historyków. [...] Zdaniem Foucaulta i jego kontynuatorów «prawda» jest wynikiem działania władzy i formy jej dominacji. Nie istnieje transcendentny (esencjonalny) byt poza relacjami władzy, prawda nigdy nie może być narzędziem indywidualnej ani zbiorowej aktywności. «Prawda» odzwierciedla i podtrzymuje systemy społeczne, w których wszyscy (włącznie z tymi, którzy formalnie są u władzy) są podporządkowani. Pogląd Foucaulta na prawdę współbrzmi z poststrukturalistycznym nihilizmem poznawczym. [...] Foucault ma rację, że prawdę znamionuje silny związek z władzą. Jednakże jego teoria zawodzi, gdy miałaby wyjaśnić rodzaj prawdy, który mógłby obalać reżimy [...] Najprostszy sposób, aby podkreślić ograniczenia Foucaultowskiej [...] teorii prawdy, polega na przytoczeniu przykładu z historii najnowszej. Kiedy grupa kobiet, których dzieci «zaginięły» w rękach junty w Argentynie ośmieliła się nie podporządkować oficjalnemu milczeniu o losie ich dzieci, kobiety te były umocnione przez ich własny akt świadczenia. Ich czuwanie na centralnym placu stolicy, gdzie stały z fotografiami zaginionych synów i córek, było codziennym oskarżeniem reżimu, jego morderców i jego kłamców. Co ważniejsze, przez zmuszenie Argentyny do sprostania prawdzie o juncie, akcja kobiet była czynnikiem jego ostatecznej klęski” (B. Riebling, *op. cit.*, s. 178). Por. R. Tallis, *The truth about lies*, „The Times Literary Supplement” 21 December 2001, s. 3–4.

²⁷ „Czy zdają sobie z tego sprawę, czy nie, neohistorycyści uprawiają rodzaj cybernetycznego modelowania opartego na teoretycznych założeniach fizyki klasycznej; założeniach, które nagle stały się przestarzałe. Teoria chaosu, teoria „systemów rozproszonych” Prigogine’a, badania turbulencji, nowe teorie w ekologii i teoria katastrof – między innymi – zaadaptowały „życiowe” modele, które są niezrównoważone, łamiące symetrię, potencjalnie stochastyczne, a ich zachowanie jest inherentnie nieprzewidywalne. Równowaga doskonała (warunki, w których przeciwne siły dokładnie się równoważą lub zrównują jedna z drugą) jest charakterystyczna dla systemów, które są sztuczne lub martwe. Foucaultowskie pojęcia dynamiki systemów społecznych, które są zrównoważone, niezmiennie i symetryczne – dynamika nieustannego ruchu maszyny działającej w próżni – nie może pozostawać dalej poza aktualną myślą naukową. Nie tylko łamie ona drugie prawo termodynamiki (które obecnie rozszerza zakres swoich zastosowań w nowej fizyce), lecz także wykazuje coś w rodzaju mechanicznego determinizmu odrzucanego przez większość uczonych” (B. Riebling, *op. cit.*, s. 179–180).

²⁸ „Ostatnią rzeczą, jakiej literaturoznawstwo potrzebuje, jest jeszcze jedna warstwa obcej terminologii nałożona na dyskurs teoretyczny” (*ibidem*, s. 197).

Bibliografia

- Argyros A.J., *A Blessed Rage for Order: Reconstruction, Evaluation and Chaos*, Ann Arbor 1991.
- Bartosik M., *Zastosowanie teorii chaosu w badaniach literackich*, [w:] *Literatura. Teoria. Metodologia*, red. D. Ulicka, Warszawa 2001.
- Bielik-Robson A., *Duch powierzchni. Rewizja romantyczna i filozofia*, Kraków 2004.
- Bolewski J. SJ, *Efekt motyla. Myśli z ostatniego czasu*, [w:] idem, *Sztuka u Boga. Duchowość obecna w twórczości*, Warszawa [2003].
- Borradori G., *Rozmowy amerykańskie*, tłum. K. Brzechczyn, Poznań 1999.
- Cohen J., Stewart I., *Zalamanie chaosu. Odkrywanie prostoty w złożonym świecie*, przeł. M. Tempczyk, Warszawa 2005.
- Coveney P., Highfield R., *Granice złożoności. Poszukiwania porządku w chaotycznym świecie*, przeł. P. Amsterdamski, przedmowa B. Blumberg, Warszawa 1997.
- Crews F., *Postmodern Pooh*, London 2003.
- Csicsery-Ronay I. Jr., *Modelowanie Chaosfery: Stanisława Lema rozmowy z Obcymi*, „Teksty Drugie” 1992, nr 3.
- L. Doležel, *Poststructuralism: A view from Charles Bridge*, „Poetics Today” 2000, nr 4.
- Eagleton R., *One and the same? Ethics, aesthetics, and truth*, „Poetics Today” 2004, nr 4.
- Fleischer M., *Teoria kultury i komunikacji. Systemowe i ewolucyjne podstawy*, Wrocław 2002.
- Fuliński A., *O chaosie i przypadku. A także o determinizmie, redukcjonizmie i innych grzechach fizyki, czyli o zmianach w obrębie świata widzianego okiem jednego z nich*, „Znak” 1993, nr 5.
- Gleick J., *Chaos. Narodziny nowej nauki*, przeł. P. Jaśkowski, Poznań 1996.
- Gockley J., *Drowning the Ceremony of Innocence: Chaos Theory and Walker Percy's "The Second Coming"*, Eastern University, Department of English, Archives 1999, http://www.eastern.edu/academic/trad_undg/sas/depts/english/archives.html.
- Harris W.V., *Physics is physics, literature is literature, and criticism is something else again*, „Philosophy and Literature” 2000, nr 1.
- Hayles N.K., *Chaos jako dialektyka: Stanisław Lem i przestrzeń pisania*, „Teksty Drugie” 1992, nr 3.
- Heck D., *Poza poststrukturalizm oraz Ponowoczesność stara jak modernizm* [w:] eadem, *W stronę morfologii kultury. Z paradoksów dyskusji o perspektywach literaturoznawstwa wobec tzw. końca teorii literatury*, Wrocław 2001.
- Heidegger M., *Nietzsche*, przeł. A. Gniazdowski, P. Graczyk, W. Rymkiewicz, M. Werner, C. Wodziński, naukowo oprac. C. Wodziński, t. 2, Warszawa 1999.
- Karcz A., *Kryzys badań literackich a po-poststrukturalistyczne propozycje*, „Teksty Drugie” 2001, nr 2.
- Kęder K.C., *Przestrzeń literatury. O zastosowaniu teorii chaosu w literaturoznawstwie (2)*, „FA-art” 2001, nr 3.
- Kęder K.C., Uniłowski K., *Nowa racjonalność*, „FA-art” 2000, nr 4.
- Krause M., *Interdisciplinarity*, „Discussion Topic” 10 June 2001.
- Kuhn T.S., *Droga po strukturze. Eseje filozoficzne z lat 1970–1993*, przeł. S. Amsterdamski, Warszawa 1993.
- Kuhn T.S., *Dwa bieguny. Tradycja i nowatorstwo w badaniach naukowych*, przeł. i posłowiem opatrzył S. Amsterdamski, Warszawa 1985.
- Kuś M., *Pułapki popularyzacji*, „Forum Akademickie” 2004, nr 1.
- Lakatos I., *Pisma z filozofii nauk empirycznych*, wybrał, przełożył i wstępem poprzedził W. Sady, przekład przejrzał W. Krajewski, Warszawa 1995.
- Marquard O., *O nieodczowności nauk humanistycznych*, [w:] idem, *Apologia przypadkowości. Studia filozoficzne*, przeł. K. Krzemieniowa, Warszawa 1994.

- Marquard O., *Szczęście w nieszczęściu. Rozważania filozoficzne*, przeł. K. Krzemieniowa, Warszawa 2001.
- Matheson C., Kirchhoff E., *Chaos and literature*, „Philosophy and Literature” 1997, nr 1.
- Morawski S., *Niewdzięczne rysowanie mapy. O postmodernie(izmie) i krzysie kultury*, Toruń 1999.
- Musil R., *Człowiek bez właściwości*, przeł. K. Radziwiłł, K. Truchanowski, J. Zeltzer, t. I, Warszawa 2002.
- Poetry Analysis: Chaos Approaches*, www.poetrymagic.co.uk.
- Prigogine I., *Kres pewności. Czas, chaos i nowe prawa natury*, przeł. I. Nowoszevska, przekład przejrzał P. Sz wajcer, Warszawa 2000.
- Prigogine I., Stengers I., *Z chaosu ku porządkowi. Nowy dialog człowieka z przyrodą*, przeł. K. Lipszyc, przedmowa B. Baranowski, Warszawa 1990.
- Riebling B., *Remodelling Truth, Power, and Society: Implications of Chaos Theory, Nonequilibrium Dynamics, and Systems Science for the Study of Politics and Literature*, [w:] *After Poststructuralism: Interdisciplinarity and Literary Theory*, ed. by N. Easterlin, B. Riebling, foreword by F. Crews, Evanston, Illinois 1993.
- Skórczewski D., *Dokąd zmierza humanistyka? O sytuacji wewnątrz i wokół dyskursu humanistycznego (i teoretycznoliterackiego) na Zachodzie, postkolonializmie i... etyce*, „Teksty Drugie” 2004, nr 6.
- Sokal A., Bricmont J., *Intellectual Impostures. Postmodern Philosophers' Abuse of Science*, London 1998.
- Stempowski J., *O współczesnej formacji humanistycznej*, [w:] *Kosmopolityzm i sarmatyzm. Antologia powojennego eseju polskiego*, wybór i oprac. D. Heck, Wrocław 2003.
- Sturrock J., *Le pauvre Sokal*, „London Review of Books” 16 July 1998.
- Tallis R., *The truth about lies*, „The Times Literary Supplement” 21.12.2001.
- Tempczyk M., *Chaos a harmonia świata*, „Znak” 1993, nr 5.
- Tempczyk M., *Świat harmonii i chaosu*, Warszawa 1995.
- Topolski J., *Rzeczywistość jako chaos. Czy nowy mit fundamentalny sterujący narracją historyczną?*, [w:] idem, *Jak się pisze i rozumie historię. Tajemnice narracji historycznej*, Warszawa 1996.
- Wójcicki R., *Wykłady z metodologii nauk*, Warszawa 1982.
- Wrobel D., *Postmodernes Chaos – Chaotische Postmoderne. Eine Studie zu Analogien zwischen Chaostheorie und deutschsprachiger Prosa der Postmoderne*, Bielefeld 1997.
- Zeidler-Janiszewska A., *O pożytkach z filozoficznego kaskaderstwa. Szkic do portretu Odo Marquarda*, [w:] O. Marquard, *Rozstanie z filozofią pierwszych zasad. Studia filozoficzne*, przeł. K. Krzemieniowa, Warszawa 1994.
- Zeler B., *Poezja i teoria chaosu. Dwa diabły służyły: Chaos i porządek*, [w:] idem, *Poezja i... Studia, szkice, interpretacje*, Katowice 1998.

Among (post)modern conceptualisations of chaos

Summary

The article is a review of literary theory concepts inspired by the theory of chaos. The author is sceptical towards the possibility of extensive use of chaosology in literary research, but nevertheless she supports chaosology in literary theory with the contribution of this article as well as her other efforts, e.g. co-editing the book entitled “The Butterfly Effect. Humanists and the Theory of Chaos” (2006).